

Prijevod
UDK 949.75“1966/1971”
323.15(497.5):(497.1)“19”
Primljeno: 10. srpnja 2012.

Facilis Decensus Averno*

DENNISON RUSINOW**

Sažetak

U tekstu se prikazuju i vrednuju strategija i taktika hrvatske politike krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. U središtu je analize povijesna X. sjednica CK SKH (1970), koja je definirala hrvatsku politiku spram privredne i društvene reforme te spram centralističkog unitarizma i hrvatskog nacionalizma. Deseta je sjednica osmišljena i održana na inicijativu Vladimira Bakarića, velikana i veterana hrvatske politike, koji je bio neprikosnoveni gospodar Hrvatske od kraja rata pa sve do 1969. Padom Rankovića (1966), simbola “neostaljinističkog centralizma, birokratizma i velikosrpskog hegemonizma”, uklonjena je jedna od glavnih prepreka modernizaciji i demokratizaciji jugoslavenskog komunizma. Ekonomsko i političko liberaliziranje režima, decentralizacija i jačanje pozicija republika imali su najbolje zagovornike u Bakariću i njegovim učenicima, pametnoj i obrazovanoj generaciji komunista (Tripalo, Dabčević-Kučar, Pirker). Upravo će oni postati simboli borbe protiv partijskog dogmatskog konzervativizma i staljinističkog voluntarizma. Autor daje niz elemenata za razumijevanje kako je moguće da je upravo ta generacija dinamičnih i popularnih političara, priznatih i uspješnih zastupnika socijalističke demokracije i nacionalne ravnopravnosti, tragično završila svoju političku karijeru s optužbama za koketiranje sa šovinizmom, za primjenu “neostaljinističkih” metoda protiv protivnika i kolega, te za pokušaj uspostavljanja kvaziifašističke države u kojoj bi diktatorska vlast klike (bivših?) komunista i nacionalista u savezu s novom srednjom klasom

* Autorova bilješka: Ovo poglavlje izvorno je objavljeno pod naslovom “Crisis in Croatia: Part II: *Facilis Decensus Averno*” (DIR-5-72), *American Universities Field Staff Reports, Southeast Europe Series 19, No. 5* (rujan 1972). Latinska je fraza iz Vergilijeve “Eneide” i u slobodnom prijevodu glasi “Lako je stići do pakla”. Ostatak fraze, kojim se ovdje nismo koristili, glasi otprilike: “No teško se iz njega vratiti”. (Osmo poglavlje knjige: Dennison Rusinow, *Yugoslavia: Oblique Insights and Observations*, eseji koje je odabrao i uredio Gale Stokes, University of Pittsburgh Press, 2008, str. 137-162 – op. prev.)

** *Dennison Rusinow* (1930-2004), autor kapitalne knjige *The Yugoslav Experiment 1948-1974* (University of California Press, 1977) koja ga je afirmirala kao jednog od najvećih svjetskih znalaca suvremene jugoslavenske povijesti.

menadžera i “tehnokrata” bila maskirana socijalističkom retorikom i pseudomobilizacijom masa, zavedenih nacionalizmom i lažima da su za sve probleme krivi pripadnici neke druge nacije.

Ključne riječi: hrvatska strategija, unitarizam, nacionalizam, deseta sjednica CK SKH, Bakarić, trijumvirat

Došli su na vlast na paroli “decentralizacija, deetatizacija, depolitizacija i demokratizacija”.¹ Slavili su ih kao prvake “liberalnog” komunizma i pluralističkog razumijevanja socijalističkog društva. Na njih su gledali, ispravno, kao na učenike, pulene i nasljednike Vladimira Bakarića, čovjeka koji je igrao ključnu ulogu u okolnostima koje su 1966. dovele do smjenjivanja Aleksandra Rankovića i njegove tajne policije, simbola i jamaca “neostaljinističkog centralizma, birokratizma i velikosrpskog hegemonizma”. Pad Rankovića i njegovih ljudi otvorio je vrata ostvarivanju “socijalističke demokracije”, koja je našla svoje najbolje i najartikuliranije političke glasnogovornike upravo u Bakariću i njegovim učenicima. Oni su bili mladi, rođeni između 1923. i 1929. i, prema tome, bili su također i simboli nove generacije obrazovanih, “modernih” komunista, pa se pretpostavljalo da će biti uporni borci protiv autoritarnog dogmatizma onih koji su se politički oblikovali još u razdoblju staljinizma. Bili su dinamični i atraktivni, pa su glavnog među njima njegovi obožavatelji nazivali i “jugoslavenskim Kennedyem”.

Došli su na vlast u kasnim 1960-im, a u prosincu 1971. su pali. Kad su padali, Bakarić i drugi optužili su ih za koketiranje s nacionalizmom i šovinizmom, za primjenu diktatorskih ili “neostaljinističkih” metoda protiv protivnika i kolega te za pokušaj uspostavljanja kvazifašističke države u kojoj bi diktatorska vlast klike (bivših?) komunista i nacionalista u savezu s novom srednjom klasom menadžera i “tehnokrata” bila maskirana socijalističkom retorikom i neparticipirajućom pseudomobilizacijom masa, zavedenih nacionalizmom i lažima da su za sve probleme krivi pripadnici neke druge nacije.

Ako su oba ova opisa točna, onda je to materijal od kojeg se može napraviti grčka tragedija (koja je, zar ne, također balkanski proizvod). Namjera je ove serije izvještaja pokazati da su oba opisa doista točna, barem onako *u osnovi*, te pokazati kako se dogodila evolucija od onog prvog opisa do ovog drugog.

Miko Tripalo rođen je 1926. u Sinju, malom mjestu u ogoljenoj Dalmatinskoj zagori. Kao petnaestogodišnjak pridružio se partizanskom pokretu otpora koji je 1941. godine pokrenut pod komunističkim vodstvom, a u Partiju je ušao 1943, kao

¹ Četiri “D” kao opis programa reformi iz 1965. fraza je koju je promovirao jedan od najistaknutijih hrvatskih ekonomista, pokojni Rudolf Bičanić, u članku “Economics of Socialism in a Developed Country”, *Foreign Affairs* (srpanj 1966): 643.

sedamnaestogodišnjak. Od tada je politika postala njegova karijera: bio je vođa komunističke omladine nakon rata i predsjednik saveza jugoslavenskih studenata od 1953. do 1955, član Centralnog komiteta SKJ od 1958, član Izvršnog komiteta hrvatske partije od 1962. i njegov sekretar od 1966. do 1969. Te godine, 1969, postao je jedan od dva hrvatska predstavnika u novom Izvršnom birou Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije, a 1971. postao je jedan od trojice predstavnika Hrvatske u državnom predsjedništvu koje je imalo 23 člana i koje je stvoreno kao kolektivno rukovodstvo države za situaciju “nakon Tita”.

Dr. Savka Dabčević-Kučar, profesorica ekonomije na Sveučilištu u Zagrebu i prva žena-premijer u Europi (postala je predsjednica hrvatske vlade 1967. godine), rođena je 1923. na dalmatinskom otoku Korčuli. Postala je članica Partije i pokreta otpora 1943. godine. Članica hrvatskog Centralnog komiteta postala je 1959, a Izvršnog komiteta 1963. S mjesta hrvatske premijerke 1969. došla je na mjesto predsjednice hrvatske partije.

Pero Pirker rođen je 1927. godine u Varaždinu, većem mjestu na periferiji Hrvatske, sjeveroistočno od Zagreba. Pridružio se Partiji 1945. godine, bio je omladinski, a kasnije i partijski rukovodilac u Zagrebu. Bio je gradonačelnik Zagreba od 1963. do 1967, a potom je 1969. zamijenio Tripala kao sekretar Izvršnog komiteta hrvatske partije.

Marko Koprta rođen je 1929. u selu pored Županje, prašnjavog trgovačkog mjesta na rijeci Savi u etnički miješanoj Slavoniji. Postao je član Partije 1947, a od 1955. je “profesionalni politički radnik”. Bio je član Centralnog komiteta hrvatskog Saveza komunista od 1964, a u Izvršni je komitet izabran 1969, kao kadrovik.

Godine 1965, dok sam živio u Zagrebu, svi su ti protagonisti onoga što je kasnije postalo velika drama (osim Koprta, za kojeg tada nisam čuo) bili mlade zvijezde u usponu na hrvatskoj i jugoslavenskoj političkoj sceni. Bakarić ih je hvalio i najavljavao kao “čuda od djece”. Igrali su energičnu i centralnu ulogu u borbi za implementaciju velikog paketa liberalizirajućih reformi ekonomije koje su prihvaćene u srpnju 1965. Taj je paket Jugoslavenima poznat pod nazivom *reforme*. Također, igrali su centralnu ulogu u suzbijanju utjecaja Aleksandra Rankovića i njegovih prijatelja, koji su i dalje pokušavali diskreditirati *reforme* i smijeniti reformiste. Svi su oni, s Bakarićem, bili na diplomatskom koktel-prijemu u Zagrebu, navečer 1. srpnja 1966, dakle – na dan Rankovićeva pada. Jedan moj prijatelj, koji je također bio na tom prijemu, kasnije mi je rekao: “Nisam mogao vjerovati da bi itko mogao biti više oduševljen od mene vijestima koje smo danas dobili, ali njihovo je likovanje bilo u potpunosti nepristojno!” Bilo je nemoguće, a u tom trenutku i nevažno, utvrditi u kojoj je mjeri njihovo oduševljenje bilo oduševljenje Hrvata koji su upravo shvatili da je strah od potencijalne, a jednim dijelom i stvarne, srpske diktature skinut s njihova vrata, a u kojoj je mjeri to bilo oduševljenje socijalističkih demokrata koji su

pozdravljali uklanjanje jedne od glavnih prepreka modernizaciji i demokratizaciji jugoslavenskog komunizma.

Oko te grupe skupili su se pametni, dobro obrazovani i aktivni mladi ljudi puni entuzijazma, koji su marljivo radili u uzbudljivoj atmosferi, koja je varirala od optimizma (kad su *reforme* prihvaćene) do mračnog pesimizma (kada se, zbog Rankovića, “ništa nije događalo” tijekom zime 1965-1966). Tipičan primjer tih mlađih ljudi bio je Krešo Džeba, koji je za zagrebačke dnevne novine *Vjesnik* pratio ekonomska pitanja i čija mi je odlična serija analiza reformi bila od velike koristi u mojim opisivanjima promjena u jugoslavenskom ekonomskom sustavu – kao što su mi bili dragocjeni i razgovori s njim o tim temama. Pet godina kasnije Džeba je bio član hrvatskog Centralnog komiteta i glavni urednik VUS-a (*Vjesnika u srijedu*), magazina koji je zbog svoje vitalnosti i borbenosti imao najveću nakladu od svih tjednika u zemlji. Ondje ga je snašla sudbina svih dotadašnjih *čuda od djece*: euforični VUS postajao je, tjedan za tjednom, sve provokativniji i radikalniji u svojoj interpretaciji i obrani hrvatskih nacionalnih interesa. Tito i ostali, kao što danas znamo, kritizirali su VUS i njegova urednika na zatvorenim sjednicama na kojima su tijekom proljeća i zime 1971. izricali upozorenja cijelom hrvatskom rukovodstvu. A kad se ništa nije dogodilo, Tito je u Karađorđevu javno osudio taj magazin zbog objavljivanja šovinističkih članaka. Tri tjedna kasnije, kad je procijenio da je bitka izgubljena, Džeba je (zajedno s direktorom i glavnim urednikom *Vjesnika*) podnio ostavku. U veljači 1972. isključen je iz Partije.²

Nakon Rankovića

Pad Rankovića, udar na tajnu policiju i sigurnosne službe, kao i organizacijske reforme koje su nakon toga provedene u partijskim i državnim institucijama otvorili su vrata decentralizaciji kojom bi se moć odlučivanja preraspodijelila. No neka stabilna i efikasna nova struktura odnosa moći zapravo se nije pojavljivala. Samo su dvije stvari bile jasne u toj politički konfuznoj situaciji. Prva je da su glavni Rankovićeви ljudi pali i da su republički velmože kao što je bio Bakarić i njemu slični u drugim nesrpskim krajevima podržani, i to time što je republičkim partijskim organizacijama koje su oni kontrolirali i u koje Ranković nikad nije mogao prodrijeti omogućena veća autonomnost. Budući da im je moć povećana time što im je u ovoj

² U trenutku kad je ovaj izvještaj bio u tisku, Džebu su njegovi kolege u Hrvatskom novinarskom društvu optužili za još ozbiljniji prekršaj: zloupotrebu funkcije predsjednika društva kako bi osigurao dominaciju novinara iz kuće *Vjesnik* i Radio-televizije Zagreb te tako “manipulirao” hrvatskim novinarstvom i stvarao monopolističku poziciju za pristrano izvještavanje u potporu nacionalističkoj platformi tadašnjih partijskih vođa, odnosno – za kršenje novinarske etike. Također su ga optužili da je tražio da se hrvatsko društvo novinara izdvoji iz Saveza novinara Jugoslavije (*Politika*, 13. lipnja 1972, izvještaj o posebnoj skupštini Saveza).

bici dano za pravo te time što su postali glavni promotori decentralizacije, demokratizacije i “samoupravljanja” (ideološke strane koja je pobijedila u sukobu s Rankovićem), ti republički centri – a ne ustavni organi “samoupravljanja” – sad su postali *predzadnji arbitri* u jugoslavenskoj politici, dakle – pozicionirani su neposredno ispod Tita. Jugoslavija je sad pošla putem konfederalizacije u kojoj bi centar trebao postati praktički nemoćan – i trebao bi uvijek tražiti jednoglasnost i punu suglasnost regija (republika i pokrajina).

Drugo, bilo je također jasno da su Srbi, koje su drugi kolektivno identificirali s Beogradom kao simbolom “antisamoupravnog” centralizma, etatizma i autoritarosti (što je bilo opasno pojednostavljivanje) – sada od tih drugih smatrani, a i sebe su često smatrali, “gubitnicima” u bici koju je Ranković izgubio.

U tom kontekstu nekima od nas bilo je odmah jasno da postoje četiri opasnosti koje mogu ugroziti ovu pobjedu reformista. Oni mogu podbaciti u ostvarivanju obećanih (uglavnom ekonomskih) rezultata, i to ili zbog nedostatka sposobnosti i zbog lošeg planiranja, ili zbog toga što će problemi s kojima će se suočavati biti preveliki i presloženi, ili zato što će važni instrumenti kojima bi se njihov program mogao ostvariti ostati izvan njihovih ruku. Drugo, mogla bi se dogoditi srpska nacionalistička reakcija koja bi mogla ujediniti sve Srbe – a to znači 40 posto ukupnog stanovništva zemlje – i to na “konzervativnoj” platformi koja bi bila viđena kao najbolja obrana srpskih nacionalnih interesa i kao osveta za nacionalno ponižavanje Srba. Treće, postojala je opasnost da neke druge nacije, opijene onim što se naširoko tumačilo kao njihova nacionalna pobjeda, vođene nekompetentnim ili neodgovornim vođama, počnu uživati u višku nacionalne euforije koja bi također mogla uzrokovati “konzervativnu” reakciju, i to tako što bi na scenu vratila strah od šovinizma i raspada zemlje. Na kraju, postojala je i opasnost da se “liberalna koalicija” iz 1965-1966. raspadne na svoje sastavne dijelove onoga trenutka kad počne proces preraspodjele nekadašnje moći koja je pripadala njihovim zajedničkim neprijateljima, centralistima, jer će se otkriti da imaju vrlo različite interese i ciljeve.³

Sve su se te četiri opasnosti i pojavile u stvarnosti, iako neke od njih na neočekivane načine. Svaka od njih imala je značajnog utjecaja na pomicanje fokusa hrvatske politike u tim godinama.

Reforme su na brzinu sklepali političari koji su samo napola slušali svoje ekonomske savjetnike, pa su u toj brzini stavili na stranu i ostavili za kasnije sva ona vruća, kontroverzna, ali presudna pitanja kao što su – raspodjela bivših saveznih fondova i obveza. Na taj problem u osmišljavanju politike potom su se nakalemili loša i djelomična provedba reformi, nesposobnost mnogih poduzeća da se prilagode

³ Dennison I. Rusinow: “Understanding the Yugoslav Reform”, *The World Today*, veljača 1967.

promijenjenim pravilima i uvjetima tržišta te nepovoljni trendovi na svjetskom tržištu u to doba. Rezultat je bio – uvećavanje i produženje problema u razdoblju tranzicije prema novom sustavu. Povećala se nezaposlenost, pojavila se visoka stopa inflacije, porezi su oduzeli veći dio prihoda nego što se očekivalo, porasla je stopa emigriranja, došlo je do opće ekonomske stagnacije, a rupe u proračunu krpane su samo zahvaljujući turizmu i doznakama radnika iz inozemstva, te samo zbog toga nije došlo do veće katastrofe.

Iz niza razloga Hrvatska je bila dio Jugoslavije koji je najsnažnije pogođen tim trendovima. No istodobno je i najveći dio zarade u stranoj valuti ostvaren u njoj – imala je najveću turističku zaradu zahvaljujući dalmatinskoj obali, a 37 posto svih Jugoslavena koji su radili u inozemstvu bilo je iz Hrvatske. U međuvremenu, mnoge porezne ovlasti, veći dio zarade u stranoj valuti, kao i velik dio ukupnog jugoslavenskog investicijskog fonda ostao je koncentriran u Beogradu, glavnom gradu federacije i Srbije. To je i dalje bio slučaj unatoč ciljevima *reformi*, jednim dijelom zato što je i dalje trajala međusobna blokada raznih grupa koje se nisu mogle složiti oko ciljeva i smjera reformi iz 1965, dijelom i zbog namjernih srpskih opstrukcija (kao što su tvrdili ne-srpski nacionalisti) te zato što su se morala poštovati obećanja koja su dana uglavnom Srbiji i južnim republikama da će se poticati velike investicije u infrastrukturu u tim krajevima. No to je obećanje bilo teško održati u uvjetima recesije i gotovo nikakvog ekonomskog rasta.

Takva je situacija ponudila moćno streljivo hrvatskim političarima koji su nastavili borbu protiv ostataka centralizma i za ideju preraspodjele moći koja je nekoć pripadala centralnoj vlasti. No to je streljivo također ponuđeno i hrvatskim nacionalistima, koji su i sami tražili neku novu platformu za antijugoslavenstvo i antikomunizam, koje su izjednačavali s antisrpsvom.

I doista, srpski se nacionalizam ponovno pojavio nekoliko mjeseci nakon pada Rankovića. Kao što smo opisali u nekim ranijim izvještajima, pojavio se u obliku koji se popularno naziva srpskim “političkim podzemljem”, a može se opisati kao ne-sveta alijansa Rankovićevih sljedbenika (nije poznato da bi sam Ranković, koji je uvijek bio lojalan Titu, povukao neki politički potez nakon svog pada) s bivšim staljinistima i kominformovcima, studentima na “novoj ljevici” i intelektualcima, pa čak i s bivšim rojalističkim četnicima. U jednom se trenutku činilo da “srpsko pitanje” počinje zamjenjivati “hrvatsko pitanje” kao najvažniji i najdublji problem Jugoslavije. Razlozi zbog kojih se opasnost od takvog razvoja događaja nikada nije dalje materijalizirala važni su sami po sebi, ali također koriste da bolje razumijemo paralelne događaje u Hrvatskoj. Srpski je nacionalizam, a ne neki drugi, smješten u središte pozornosti i prokazan jer se identificirao s Rankovićem, “integralnim jugoslavenstvom”, konzervativnim komunizmom i centralizmom. Osobe koje se – s pravom ili ne – sumnjičilo za srpski nacionalizam bile su udaljene s vodećih polo-

žaja, pa je novo vodstvo preuzelo srpsku partiju 1968. godine. Podjednako mladi i “liberalni” kao i njihovi kolege u Hrvatskoj, oni su se nekako već pokazali kao sposobniji političari i, što je od posebnog značaja, već zbog samog procesa selekcije bili su potpuno čisti u odnosu na srpski nacionalizam u njegovim tradicionalnim oblicima, koji su uvijek “hegemonistički” i stoga centralistički i autoritarni.⁴ O njihovoj vještini i punoj svjesnosti s kojom su se koristili arsenalom političkih manipulacija i ideoloških “otvorenih polemika” koje su trebale biti jedino legitimacijsko oružje kojim su jugoslavenski komunisti djelovali protiv svojih protivnika mogla bi se napisati nova i fascinantna studija. No glavno je to da su takvim djelovanjem već i ovako nezadovoljne srpske nacionaliste učinili makar i privremeno razjedinjenima i neučinkovitima.

Situacija u Hrvatskoj bila je prilično različita od situacije u Srbiji. Hrvatski nacionalni osjećaj i legitimni prigovori koje je Hrvatska imala bili su snažan motivirajući faktor u otporu i rušenju centralističkog “unitarizma” i ni na koji način nisu bili diskreditirani nedavnim događajima. Svakome tko je bio u Zagrebu u ljeto 1966. godine i tko je vidio kakvu je euforiju izazvao pad Rankovića i gotovo univerzalna tendencija da se on interpretira prije svega kao pobjeda hrvatskih interesa, bilo je jasno da će Hrvatskoj trebati iznimno sposobni i smireni politički lideri da bi se taj entuzijazam kanalizirao u poželjnom smjeru – kao mobilizirajuća podrška daljnjim reformama, a ne kao nacionalizam koji bi mogao izmaći kontroli ili u najmanju ruku ponovno ojačati “konzervativnu” opoziciju, koja bi tu novu situaciju ugrožavanja građanskog mira i stabilnosti međunacionalne zajednice mogla iskoristiti za svoj povratak.

Prva takva kriza uslijedila je već za devet mjeseci. U ožujku 1967. skupina od 130 uglednih hrvatskih intelektualaca, među kojima su njih 80 bili komunisti, potpisala je deklaraciju kojom je pozvala na potpuno službeno odvajanje hrvatskog od srpskog jezika, koji su dotad bili tretirani samo kao dvije varijante jednog jezika (srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog), te na zaustavljanje navodne diskriminacije hrvatske varijante.⁵ Uslijedila je politička uzbuna i gotovo histerična kampanja pro-

⁴ Ima i jedna druga struja unutar srpskog nacionalizma, koja bi mogla biti nazvana “srbijanstvo” (*little Serbianism*) i koja je potencijalno jednako separatistička kao i hrvatska varijanta. No ona nikad u jugoslavenskoj povijesti nije postala značajnija politička snaga. Ima nagovještaja da bi to sada mogla postati, ali ta je tema izvan dosega namjera ovog izvještaja.

⁵ Iznimna osjetljivost lingvističkog pitanja za Hrvate (ali i za mnoge druge europske narode) možda će zbuniti ne-Europljane. Njeni historijski korijeni nalaze se, između ostalog, u široko prihvaćenim europskim definicijama iz 19 stoljeća prema kojima je poseban jezik najvažnija osobina “naroda”, pa bi bez tog jezika identitet naroda mogao biti doveden u pitanje. Treba primijetiti da su i neki američki znanstvenici iz 19. stoljeća, primjerice Noah Webster, također bili svjesni te osjetljivosti kad su pokušavali razviti poseban identitet “američkog jezika”. Baš kao i Hrvati koji su smatrali da moraju imati poseban i prepoznatljiv jezik kako bi izbjegli rizik da ih

tiv nacionalizma. Potpisnici te deklaracije (a s njima i 45 srpskih pisaca, od kojih su polovica bili komunisti, koji su napisali odgovor kojim su za srpsku manjinu, koja je činila 15 posto stanovništva Hrvatske, tražili pravno priznavanje “srpskog” i ćirilice) bili su anatemizirani, a neki od komunista među njima isključeni su iz Partije.

U listopadu je Centralni komitet SKH isključio iz svojih redova jednog od svojih istaknutih članova, Većeslava Holjevca, uglednog bivšeg gradonačelnika Zagreba i ministra u hrvatskoj vladi. Optužen je za “nacionalistička skretanja” u Matici hrvatskih iseljenika, kvazivladinoj instituciji koja je tada bila smatrana leglom nacionalizma. Oni koji su poznavali Holjevca i njegov životni put smatrali su da je to pretjerivanje, pa su o tome tako i govorili.

Neko vrijeme činilo se da će se hrvatsko vodstvo pokazati voljnim i sposobnim da u stvarnosti učini ono što je deklarativno najavljivalo, tj. da će biti u stanju boriti se na dvije fronte – protiv onoga što je samo proglasilo hrvatskim nacionalizmom kod kuće te protiv “relikata birokratskog centralizma” u Beogradu. Godine 1968. fokus javne kritike nacionalizma prebacio se na južnu srpsku Autonomnu Pokrajinu Kosovo, gdje su etnički Albanci, koji su ondje činili većinu, proslavljali vlastitu nedavnu emancipaciju u odnosu na totalnu i brutalnu srpsku hegemoniju. To su činili nasilnim zahtjevima za više autonomije i za vlastitu republiku.

U međuvremenu, kao što se i predviđalo, novi krug svađa oko raspodjele privilegija koji su nekoć pripadali središnjoj vlasti dogodio se među nekadašnjim saveznicima, ovog puta bez etničkih konotacija. Bitno pitanje bilo je i ostalo – pitanje pravednosti u budućoj raspodjeli stvarne moći odlučivanja, naročito u gospodarstvu, između četiri vrste centara: republičkih i pokrajinskih partijskih i državnih aparata; općina (kojih je bilo oko 500 i tretirane su kao temeljne političko-teritorijalne jedinice); menadžmenta u poduzećima i ostalih “tehnokrata”; te onih slojeva društva koje jugoslavenska teorija naziva “samoupravljačima” ili (u ovom kontekstu) “radničkom klasom”. Ova posljednja kategorija u stvarnosti se odnosila na sve zaposlene u socijalističkom privrednom sektoru, odnosno na proletersku elitu (široko shvaćeno) čije interese organiziraju, izražavaju i predstavljaju posebni delegati i profesionalne organizacije, uključujući i radničke savjete i sindikate. Peti kandidat

se ne raspoznaje ili da ih se asimilira od strane Srba (ili kao Srbi koji su to isto, samo obratno, osjećali za sebe), ti Amerikanci također su držali da bez posebnog američkog jezika njihov nacionalni identitet i pravo na vlastitu državnost mogu doći u pitanje jer bi ih se moglo smatrati dijelom “engleskog naroda”. Amerikanci se danas rijetko kad brinu da bi im se to moglo dogoditi, no Kanađani koji govore engleskim (ili američkim?) jezikom nisu uvijek imuni na takve bojazni. Iako se koriste različitim pismima, srpski i hrvatski se međusobno razlikuju otprilike kao i engleski i američki, a stvar je dodatno složena zbog toga što je govorni jezik mnogih Srba i Crnogoraca (koji također teoretski govore “srpski”) bliži hrvatskom književnom jeziku nego srpskom.

za ovu raspodjelu moći bila je federacija, kojoj je ipak ostavljeno više moći nego što je bilo tko htio.⁶

Ta dimenzija sukoba imala je dvije posljedice na hrvatsku političku situaciju: omogućila je stvaranje novih savezništava, ali je također i akterima i promatračima zamaglila poglede, te je otežala razumijevanje onoga što se dogodilo, a time i odabiranje strana. Kasniji problemi nastali su jednim dijelom i zbog postojećih pravila igre, prema kojima su svi igrači bili obvezni da se pridržavaju “platforme Saveza komunista”, te se od njih stoga očekivalo da se svi koriste istim političkim etiketama da bi opisali svoju poziciju i poziciju svojih protivnika. To je dodatno zamagljivalo stvarne razlike. Problem je bio i u tome što je “funkcionalna dimenzija” pri iskazivanju razlika koje smo opisali zapravo zahtijevala analitičke kategorije, a ne toliko percepcije aktera o tome kakve su uloge i namjere njih samih ili drugih aktera. Tek se nakon Karađorđeva do neke mjere napušta dosadna i zamorna, makar ponekad i lucidna, “marksistička analiza” izvora krize i uvode se makar i ne sasvim precizne analize društvenog položaja određenih grupa i interesa koji su bili involvirani u stvaranje novih savezništava, te su time utjecali i na tadašnje hrvatsko političko vodstvo. O tome će biti riječi u nastavku ovog poglavlja.

Hrvatska strategija

Već početkom 1968. u Jugoslaviji je počela prevladavati atmosfera nesigurnosti, krize i otpora. Ljudi su dotad smatrali da je režim legitiman zbog toga što je pokazao sposobnost na četiri područja: na području obrane nezavisnosti jedne male države koja se našla na granici između Istoka i Zapada, na području “bratstva i jedinstva” među njenim posvađanim etničkim grupama, na području brzog ekonomskog razvoja te na području kakvog-takvog razvijanja stabilne ekonomske i političke demokracije. No na sva ta četiri područja sistem je sad evidentno zakazivao. Postreformnska recesija postala je akutna. Neposredno nakon Šestodnevnog rata i grčkog vojnog udara na jugu, okupacije Čehoslovačke na sjeveru i sve izravnijih pokušaja Rusa da se umiješaju u balkanske vode, sigurnost i nezavisnost Jugoslavije činile su se neizvjesnijima nego ikada nakon Staljinove smrti. I savezna vlada i središnji partijski aparat bili su paralizirani zbog toga što se regionalna vodstva nisu pokazala sposobnima da se dogovore o ključnim pitanjima. U vezi s tim došlo je do eskalacije nepovjerenja i međusobnih optuživanja etničkih zajednica, tako da su mnogi zaključili da je posvađana komunistička elita izgubila svoju svrhu i sposobnost da aktivno i odlučno djeluje. Štoviše, takvo djelovanje moglo bi biti gore nego nedje-

⁶ Za detaljniju raspravu o toj temi vidjeti Dennison I. Rusinow: “The Price of Pluralism” (DIR-1-72), *American Universities Field Staff Reports, Southeast Europe Series 18, No. 1* (srpanj 1971).

lovanje. Sveučilišta su postala seizmografi otpora: “novoljevičari” u Ljubljani, nacionalisti u Zagrebu, i od svega toga pomalo u Beogradu.

Hrvatsko partijsko vodstvo smatralo je da je glavna brana rješavanju svih tih problema nastavljanje otpora modernizaciji i pluralizmu koji su pružali preostali bastioni “birokratskog centralizma”, kako su oni nazivali saveznu administraciju i savezni partijski aparat na koje su sada usredotočili svu svoju pozornost. Te su bastione kontrolirali “konzervativci” i “unitaristi”, ljudi koji su se plašili mobilizacije i participacije masa, što je bila proklamirana partijska politika. To su činili zato što su se bojali demokracije ili zato što su u svom srcu zapravo bili srpski nacionalisti koji su tako reagirali na gubitak srpske hegemonije. Njihova snaga ležala je u kontroli ekonomskih instrumenata, u instrumentima redistribucije čija je upotreba bila naročito štetna za interese bogatijih i razvijenijih krajeva kao što su Hrvatska i Slovenija.⁷

Politička strategija hrvatskog vodstva stoga se koncentrirala na dva cilja:

Ono je poticalo daljnju decentralizaciju i daljnju “demokratizaciju” Partije i političke zajednice. To bi se trebalo postići labavljenjem načela “demokratskog centralizma”, što bi dopustilo manjinama da se njihov glas čuje te povećalo snagu glasa običnih građana, i to putem direktnih, kompetitivnih izbora, kao i distribucijom prihoda poduzeća. Ta distribucija morala bi biti veća, jer bi se savezni porezi i fiskalni nameti smanjili tijekom daljnjih reformi. Također, stare komuniste koji ili nisu bili voljni ili nisu bili sposobni da se prilagode novim pravilima trebalo je ukloniti. Dio takvog rezoniranja temeljio se na racionalnoj kalkulaciji: slabljenje “demokratskog centralizma” oslabilo bi preostalu moć saveznog partijskog centra nad hrvatskom partijom, dok bi otvaranje prema masama trebalo ojačati poziciju mladih, “modernih” komunističkih lidera (poput njih samih), koji znaju govoriti jezikom naroda i koji su zainteresirani za nastajanje otvorenijeg političkog sustava. Ta strategija omogućila im je da napadaju “unitarističke” političke protivnike kao staromodne, konzervativne, neprogresivne, skeptične u odnosu na socijalističku demokraciju i “samoupravljanje”, kao neopravdano sumnjičave prema mogućnosti da “socijalističke ideje” trijumfiraju u “otvorenom, demokratskom političkom dijalogu i konfrontaciji s drugima”. Nema razloga misliti da u takvoj kritici drugih hrvatsko vodstvo nije bilo iskreno. Kad su govorili o uklanjanju takvih komunista, mislili su i na svoje vlastite hrvatske “veterane” kao i na “centraliste” u Beogradu.⁸

⁷ Vidjeti naročito govore i intervju Mike Tripala i Savke Dabčević-Kučar između 1967. i 1969. Ponovno čitanje nekih od njih bit će instruktivno za razumijevanje događaja koji su slijedili. Neki od tih govora objavljeni su u knjizi: Miko Tripalo: *S poprišta*, Centar za aktualni politički studij, Zagreb, 1971.

⁸ Vidjeti npr. Tripalov govor početkom 1968. na sastanku komunista u Rijeci (objavljen u *Vjesniku* 25. siječnja 1968): “Mi ne trebamo skrivati činjenicu da se u našim redovima nalazi i jedan

Istodobno, oni su izravno napadali nastavak savezne kontrole nad najvećim dijelom deviza (što je bilo vruće pitanje u Hrvatskoj koja je stvarala oko 40 posto ukupnih deviznih prihoda Jugoslavije), bivše savezne banke koje su imale sjedište u glavnom gradu te bivše savezne fondove (jedno od glavnih pitanja koje nije riješila reforma iz 1965). Također, napadali su i određena bogata savezna trgovačka poduzeća koja su osnovala, vodile i financirale savezne institucije u kojima su prije reformi dominirali Srbi, a za koja su sad Hrvati govorili da imaju zabrinjavajuće veliku moć u cijeloj zemlji, s obzirom na to da se radi o bogatim tvrtkama. Slogani su bili “federalizacija bivšeg saveznog kapitala” i “čisti računi” – koji bi svakoj republici omogućili da prati koliko je doprinijela federaciji i koliko je od nje dobila, te da sama donosi odluke o budućim doprinosima federalnim fondovima.

Razvijajući te argumente, vodstvo u Zagrebu moglo je s prilično kredibiliteta tvrditi da oni ne brane samo interese hrvatskih poduzetnika i radnika, odnosno – hrvatskog naroda. Oni su također branili interese “proizvođača” u cijeloj Jugoslaviji,

broj drugova koji misle da se suočavamo s nepremostivim teškoćama, da smo došli u situaciju da preispitamo sve glavne socijalističke ideale za koje smo se dosad borili. To je izraz nerazumijevanja sadašnjeg trenutka, jer se ovdje radi o ideološko-političkom pregrupiranju, koje je nužno upravo zbog onoga što smo dosad postigli, upravo zato da bismo bili u stanju konsolidirati te rezultate i učiniti daljnje pomake. Također, demokratizacija društvenog i političkog života nakon Četvrtog plenuma (pada Rankovića) omogućila je raznim gledanjima i idejama da se pojave na površini našeg političkog života. Takvi su stavovi i ranije postojali, ali su bili skriveni iz niza razloga: no, danas možemo jasno vidjeti o čemu se radi, pa su čak i neprijateljski elementi i antisocijalističke ideje jasnije izraženi. Je li to dobro ili loše? Dobro je sve dok Savez komunista dokazuje da je sposoban dobiti ideološke i političke bitke protiv tih stranih pogleda i ideja na javnoj političkoj sceni, u političkoj borbi... Međutim, pitanje je da li je SK, takav kakav jest i u sadašnjem sastavu, doista i sposoban za takvu akciju. Moramo znati da je veliki broj članova doista sposoban za nju. Ali, također je istina i da u našim redovima nosimo balast onih koji nemaju ništa sa nama, a to slabi sposobnost SK za političku akciju. Moramo se zapitati kako da se oslobodimo tog balasta, i gdje da nađemo izvore za obnovu SK kako bismo ga učinili sposobnijim za buduće zadaće”. Kasnije u tom govoru Tripalo otkriva da misli na stare partizane iz ratnih dana, “koji se ne slažu da je išta dosad bilo napravljeno kako treba... koji su potpuno demoralizirani, i nema razloga za njih da ostanu u SK”. Mnogi drugi zaključci ovog mog izvještaja mogu naći ilustraciju u tom govoru, u kojem se nalazi i Tripalova omiljena teza o “optimističkim (ružičastim) očekivanjima” koja nakon pada Rankovića nisu ostvarena jer su “razni elementi”, neki od njih jednako “birokratski” kao i sam Ranković, zapravo sudjelovali u koaliciji koja ga je srušila. Te druge birokratske snage danas blokiraju napredak. “Bez obzira na to što nema nijedne osobe oko koje bi se te birokratsko-konzervativne snage mogle okupiti u našoj multinacionalnoj zajednici, ne treba zanemariti činjenicu, drugovi, da u svim našim republikama, pa i u Hrvatskoj, postoji idejno-politička platforma za njih, za snage koje tvrde da samoupravljanje vodi u propast socijalističkog društva, koji misle da bismo se trebali vratiti nazad u administrativno-birokratski i centralistički sistem”. Usporediti gotovo istovjetno izrečene stavove u Titovu govoru makedonskom partijskom vodstvu u Skopju u studenome 1967, kako ih je objavio *Vjesnik* 1-2. prosinca 1967, te Tripalov članak u beogradskoj *Politici* od 7. siječnja 1968.

a ti su proizvođači – prema jugoslavenskoj komunističkoj teoriji, trebali imati kontrolu nad “viškom vrijednosti”. Taj je višak vrijednosti, tvrdili su oni, bio “eksploziviran” od beogradske birokracije, beogradskih banaka, kao i od vanjskotrgovačkih tvrtki iz Beograda koje su pustile svoje pipke po cijeloj zemlji.

Neizravno, ali još ne i eksplicitno, razvila se i druga linija tih argumenata – etnička. I za to se moglo naći bar djelomično povijesno opravdanje. “Beograd” je bio metafora za sve što je bilo zastarjelo, centralističko i autoritarno. Beograd – glavni grad Srbije. Srbije čija je notorna “srpska buržoazija” vladala i nemilosrdno eksploatirala bogatiju, sofisticiraniju Hrvatsku u predratnoj Jugoslaviji i koja je sada, s Rankovićem i partijskom i policijskom administracijom u kojoj su dominirali Srbi, pokušavala ponoviti to isto. Srpski političari, tvrdilo se, bili su slabog obrazovanja, izvježbani u čvrstorukaštvu i tradicionalizmu, i prema tome već su po definiciji bili “neostaljinisti” ili barem “dogmatski komunisti”. Srpska hegemonija, autoritarna i eksploatirajuća, bila je glavni – ako ne i jedini – razlog što Hrvatska već nije postala bogata i demokratska, poput jedne, recimo, Danske. Hrvatska je strategija od svog nastanka imala dva lica: jedno je bilo nacionalno, a drugo socijalističko. Već 1967, prije i poslije jezične krize, novo je vodstvo postalo osjetljivo na optužbe da je svojim otvaranjem prema masama u ime decentralizacije Partije zapravo počelo igrati na kartu hrvatskog nacionalizma.

Međutim, i program Saveza komunista Jugoslavije kao i nacionalni interesi hrvatskog naroda pozivali su se na “decentralizaciju, deetatizaciju, depolitizaciju i demokratizaciju”. Dakle, tvrdili su oni, nema nikakve kontradikcije, nikakvog konflikta između entuzijastične podrške hrvatskih masa – koja bi u svakoj zemlji značila samo to da politizirana većina pronalazi način da izrazi svoje osjećaje – te stoga tu podršku treba tretirati kao dokaz da je sam pravac razvoja bio ispravan. Svjedoci da je tako su i razni drugi u ostalim republikama i pokrajinama: Slovenci, čiji su antcentralistički ekonomski interesi bili isti kao i hrvatski, Makedonci – kojima je sad novonastali nacionalizam i strah od srpske hegemonije počeo značiti više od financijske koristi koju su centraliziranom redistribucijom nacionalnih prihoda dobivali kao nerazvijena republika, i ostali – pa čak i samo novo srpsko vodstvo, čiji su interesi i ideološka uvjerenja također bili antcentralistički. S tom novom snagom kod kuće i drugdje u federaciji, te uz rastuće samopouzdanje, Bakarićevi su đaci promovirali svoje interese beskompromisno i žestoko.

“Povijesna” deseta sjednica

Blokada na saveznoj razini se nastavila, sprečavajući bilo kakve učinkovite akcije u okviru cijele zemlje, kojima bi se djelovalo na akutne ekonomske i društvene probleme. Deveti partijski kongres održan je u ožujku 1969. I sam je Tito na njemu reagirao s još jednim eksperimentalnim rješenjem: stvorio je Izvršni biro od 15 čla-

nova koje je nametnuo u vrh cijele Partije i u kojem su sjedili partijski “baruni” iz svake od republičkih partija – Bakarić i Tripalo postali su predstavnici Hrvatske u tom tijelu. Trebali su živjeti u Beogradu kako bi bili iznad svojih “baza” i neovisni o njima. Oslobođeni izravne odgovornosti za ponašanje svojih partijskih organizacija i s institucionalnom pozicijom koja je trebala učiniti Jugoslaviju kao cjelinu njihovim poljem djelovanja, smatralo se da će oni biti u stanju postići sporazum. Budući da su istodobno priznati i kao vodeći glasnogovornici svojih republika i pokrajina, očekivalo se da će ih njihove partijske organizacije potom poslušati.

Međutim, to nije funkcioniralo. Problemi su se nastavili, pa čak i povećali. Težina tih problema i evidentna nesposobnost sustava da proizvede odgovarajuće odluke i povede akcije umnožavale su broj nezadovoljnika, koji su se sad polarizirali oko dva ekstremna pola: isključivog i paranoičnog nacionalizma na jednoj strani i neocentralizma na drugoj. Uhvaćeno između tih dviju vatri, hrvatsko je vodstvo sredinom 1969. odlučilo da se koncentrira na onu koja im se činila opasnijom.

Sam Bakarić obrazložio je tu odluku, kao i model budućeg djelovanja, u govoru koji je partijskim vođama održao 13. prosinca 1969, a još izravnije u svojim intervencijama tijekom desete sjednice Centralnog komiteta SKH koja je održana mjesec dana kasnije. Ta dva događaja označila su javno otvaranje nove faze u hrvatskoj politici.⁹

Bakarić je na desetoj sjednici rekao da bi htio raspravljati i o “hrvatskom unitarizmu” i o “hrvatskom nacionalizmu” kao prijetnjama pred kojima se nalazi partijska linija. Povijesni korijeni suvremenog hrvatskog unitarizma, rekao je, nalaze se u činjenici da su svi osnivači hrvatske komunističke partije, osim Tita, u svojoj mladosti bili “jugoslavenski nacionalisti” i da su taj “balast” zadržali kad su postali komunisti. Njihov je unitarizam kasnije samo ojačao pod utjecajem triju događaja: zločina koji su počinili hrvatski fašisti – ustaše tijekom Drugog svjetskog rata, napada Kominforma na Jugoslaviju između 1948. i 1953. te centralističkog sistema kakav je uveden nakon rata i koji je dugo bio vrlo uspješan u osiguranju ekonomskog razvoja i političke stabilnosti zemlje. Unitarizam je, dakle, snažan i dugotrajan smjer u okviru hrvatskog komunističkog pokreta, a mnogi unitaristi nalaze se pri vrhu partijskih i vladinih tijela, te su na tim pozicijama u mogućnosti formulirati politiku. Imaju li oni, upitao se Bakarić, šanse da nađu domaće (hrvatske) saveznike i da preuzmu vlast? Ne, njihovo je vrijeme prošlo, osim ako ne dobiju pomoć izvana. Njihova snaga nalazi se u “birokratskom centralizmu i kominformizmu”. Takva bi vlada i pokret mogli egzistirati neko vrijeme, uz takvu pomoć, ali prilikom prve krize – “domaće ili

⁹ Uređena verzija svih govora na desetoj sjednici, s Bakarićevim govorom od 13. prosinca kao prilogom, objavljena je u *Vjesniku* kao *X sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske* (110 str.) 24. siječnja 1970.

međunarodne” – doveli bi do ponavljanja sloma i građanskog rata kakav smo vidjeli od 1941. do 1945. “Ta mogućnost”, rekao je Bakarić, “i dalje postoji.”

Hrvatski nacionalizam, na drugoj strani, nikad nije postojao kao “ozbiljna tendencija” u hrvatskoj komunističkoj partiji, iako su pojedini nacionalisti prodrli u nju, a ponekad i s određenim utjecajem, kao što je bio slučaj 1937, 1944. i “u onom Centralnom komitetu u kojem sam ja [Bakarić] bio predsjednik”. Ali, oni nikada nisu bili ozbiljna grupacija. Mogu li, dakle, nacionalisti ikada formirati vladu? Ne, oni su suviše razjedinjeni, suviše zbunjeni oko svojih ciljeva i suviše diskreditirani ustaštvom i njegovim zločinima. Bez stvarne perspektive, dakle, tradicionalni hrvatski nacionalizam nastoji ući u Savez komunista preko platforme kritiziranja Jugoslavije i njenog razvoja. To je, međutim, samo kritizerstvo. Na tom temelju oni mogu samo “sabotirati”, ali budući da nemaju nikakav pozitivan “stvarni program ili ideologiju”, zapravo nisu opasni. To što su posljednjih mjeseci postali “agresivniji”, samo pokazuje da su u stvarnosti u defenzivi i u povlačenju.

Povod i za prosinački sastanak i za desetu sjednicu Centralnog komiteta, koja je održana od 15. do 17. siječnja 1970, nađen je u seriji novinskih članaka o hrvatskom nacionalizmu koje je napisao ugledni hrvatski političar, a objavila *Borba*, “savezne” novine koje je hrvatsko vodstvo percipiralo kao centralističke i antihrvatske. Članci su ponudili detaljnu i dokumentiranu analizu rasta hrvatskog nacionalizma i implicirali da je partijsko vodstvo poduzimalo samo verbalne akcije protiv tog rastućeg nacionalističkog trenda. Posebno su se oštro osvrnuli na publikacije i ostale aktivnosti Matice hrvatske, 130-godišnje hrvatske kulturne organizacije koja je imala istaknutu i agresivnu ulogu u razvoju i obrani hrvatske nacionalne svijesti tijekom “buđenja Slavena” u 19. stoljeću, kao i u oštrim međunacionalnim borbama koje su označile zadnje desetljeće Habsburške Monarhije. Članci u *Borbi* prikazali su Maticu kao organizaciju koja je pala u ruke nacionalistima i klerikalcima, koji su je potom opet pretvorili u političku organizaciju i, dakle, u alternativu Savezu komunista.

Autor članaka bio je Miloš Žanko, rođen 1915, član Centralnog komiteta SKH i jugoslavenske partijske Konferencije, potpredsjednik savezne Skupštine, komunist i partizan od 1941, vjerni “jugoslavenski” patriot, o čijem su osobnom integritetu i nedostatku političkih ambicija postojala uvjerljiva svjedočenja. Neposredan cilj desete sjednice bio je njegova javna osuda i politička likvidacija “zbog stavova i akcija ... suprotnih politici i pravcu Saveza komunista”. Njegovi su članci interpretirani kao zlonamjerno nastojanje da se diskreditira hrvatsko partijsko vodstvo, i to tako što će mu se prišiti etiketa “popustljivosti prema nacionalizmu” – što je značilo da oni koji to rade zapravo žele srušiti to vodstvo. Budući da su tadašnji lideri imali punu podršku hrvatskih komunista i hrvatske javnosti, oni bi mogli biti srušeni jedino nekom vanjskom intervencijom. Prema tome, Žanko mora da je – svjesno ili nesvjesno – bio agent tih intervencionista. Bakarić je već ranije, u svom govoru

13. prosinca, objasnio gdje treba tražiti te snage – u “srpskoj *čaršiji*” (turska riječ za tržnicu, koja se ovdje upotrebljavala kao derogirajuća riječ za beogradske splet-karenje) – ali ne i u Savezu komunista Srbije – ili u “dijelu savezne administracije” koja je pokušavala održati svoju vlast i u tu svrhu “skrivala od javnosti informacije o teškoćama u kojima se zemlja nalazi”.

Deseta sjednica kasnije je postala *totem* hrvatskog komunizma i sveti kamen “progresivnih” gledanja, koja su pojedince kvalificirala za djelovanje u hrvatskoj politici – i to i komuniste i ne-komuniste. Glavna stvar na toj sjednici, kako su je interpretirali naročito Tripalo, Savka i Pirker, bilo je izražavanje volje za sveopću bitku protiv “unitarizma” i njegovih zagovornika, jer se njih smatralo glavnom opasnošću za razvoj demokratskog socijalizma i ostvarivanje hrvatskih nacionalnih interesa. Hrvatski nacionalizam i nacionalisti, sad jasno definirani i locirani, također su označeni kao protivnici, ali ih se smatralo manjom prijetnjom u danom trenutku. U ime demokracije, bitka protiv njih treba se voditi isključivo na “ideološko-politički način”, i to neizravnim sredstvima: argumentima i pozitivnom akcijom kojom bi se riješili ekonomski problemi i okončala “birokratsko-centralistička” eksploatacija Hrvatske koja je hranila taj nacionalizam. Da bi se ovo zadnje ostvarilo, trebalo je tražiti saveznike među mobiliziranim masama (naravno, bez ikakvog kompromisa oko načela “samoupravnog socijalizma”), što znači da je trebalo uključiti i ne-komuniste, a ponekad i nacionaliste koji su prihvatili takav program. Također, trebalo je tražiti saveznike i u drugim republikama. “Slučaj Žanko” osvijetlio je lice glavnog neprijatelja, koji je sada pronađen i unutar Hrvatske, a ne samo izvan nje. Među prvim prioritetima, rečeno je, treba biti kovanje monolitnog hrvatskog fronta, čišćenje vlastite kuće u ime samoupravljanja i hrvatskih nacionalnih interesa. Tako je “homogenizacija Hrvatske” uskoro postala glavna politička fraza.

To su bile glavne teme desete sjednice. Pažljivo čitanje govora koji su tada održani otkriva, međutim, i jedan broj pod-tema, elaboracija i detalja koje treba zabilježiti kako bi se bolje razumjeli događaji koji su slijedili.

Nekoliko članova Centralnog komiteta, koji su kasnije napustili trijumvirat Tripalo-Savka-Pirker, ograničilo je svoje komentare na desetoj sjednici isključivo na pitanje Žankova karaktera (“egoizma”), kritizirajući ga jer je pomislio da je on jedini borac protiv nacionalizma te zbog toga što je objavljivao članke u *Borbi* umjesto da je te stavove iznio na partijskim sastancima.¹⁰

¹⁰ Među onima koji su zauzeli takvu poziciju bio je Josip Vrhovec, bivši novinar *Vjesnika*, a kasnije član Izvršnog komiteta, u kojem je imao glavnu ulogu u protivljenju trijumviratu 1971. godine. Kasnije je – nakon Karađorđeva – postao sekretar Izvršnog komiteta. Također, na toj strani bio je i Ante Josipović, koji je kasnije postao jedan od protivnika Savke i njenog tima. Zaključivati na temelju nečega što netko nije rekao u pojedinoj prilici je, naravno, riskantno. Kratka intervencija Jure Bilića, kojeg danas – nakon smjena – mnogi smatraju “čvrstom rukom”

Drugi su pak, elaborirajući na spojene teme hrvatskog nacionalizma i jugoslavenskog unitarizma, formulirali stavove i ocjene koji su kasnije odredili karakter hrvatske politike. To je uključivalo sljedeće teme:

Ne budu li hrvatski komunisti osjetljivi na pitanje hrvatskih nacionalnih interesa, drugi će to biti i time će profitirati. Hrvatski nacionalizam cvate zbog nerješavanja stvarnih problema, pa se, prema tome, on može pobijediti tako što će se problemi riješiti i što će se ljude educirati. Nacionalisti kažu da je Hrvatska eksploatirana, da je u mnogo lošijem položaju od drugih republika, da se nerentabilne investicije mogu naći samo izvan Hrvatske a da su financirane hrvatskim novcem itd... i da se sve to događa – barem djelomično – i zato što su Savez komunista Hrvatske i njegov Centralni komitet nesposobni zaštititi Hrvatsku i njene interese. Odupirući se vatri “velikodržavnog hegemonizma”, republički je nacionalizam nastupio kao nova platforma za etatističke politike, koje su nastojale svoj poraz na razini saveznog centra pretvoriti u pobjedu na republičkim razinama. Taj republički nacionalizam postao je “glasniji” zbog stagnacije u razvoju samoupravljanja, koje je bilo alternativa bilo kojem obliku etatizma, kao i zbog toga što je demokratizacija omogućavala takvu glasnost. Odgovor je bio – ne manje demokracije, nego više argumentirane rasprave, kao i davanje novog vjetra u leđa samoupravljanju.

Organizacije i publikacije koje je Žanko prozvao doista su bile odgovorne za poticanje neprihvatljivih oblika nacionalizma te za pokušaje angažiranja u neprihvatljivim političkim aktivnostima. No u tome “otkriću” nije bilo ničeg novog: Centralni komitet ne samo da je bio svjestan tih stvari nego je poduzeo i čvrste akcije protiv njih. Neke organizacije i publikacije – primjerice, Matica iseljenika Hrvatske (Holjevac), republički Institut za povijest radničkog pokreta (Franjo Tuđman) i publikacije Društva književnika koje su bile kratkog daha (*Hrvatski književni list*) već su bile odstranjene ili zabranjene. No to se rješavalo “ispravnim” političkim metodama, a nikad “zastarjelim” policijskim metodama. U svjetlu uspjeha te strategije, svako podsjećanje da treba “prijeći s riječi na djela”, kao što je radio Žanko, moglo je značiti zagovaranje povratka staljinističkih “administrativnih” (policijskih) metoda, koje su bile potpuno neprihvatljive i protivne partijskoj liniji.

Glede Matice hrvatske, koju je Žanko smatrao najopasnijom, neki članci i pojedinci trebali su biti kritizirani, i Izvršni biro je to i učinio. No, tvrdilo se – ne smije se generalizirati. U Matici ima dovoljno savjesnih komunista i ostalih zdravih “samoupravnih socijalista” da bi se spriječila njena zloupotreba i onemogućili oni “ko-

u Zagrebu, ne pokazuje nikakve jasne naznake tog kasnijeg protivljenja. Jakov Blažević, koji je bio relikv starog, predratnog komunizma (rođen je 1912, a postao je član Partije 1928) i veteran hrvatske politike kao predsjednik Sabora, na desetoj je sjednici izražavao iste stavove kao i trjumvirat, kojeg je nakon Karađorđeva napadao naročito nasilno. U oba slučaja, konzistentno, u ime partijske discipline i hijerarhije.

ji Maticu hrvatsku pokušavaju pretvoriti od kulturne institucije u samoproglašenog političkog predstavnika interesa hrvatskog naroda”.

Hrvatska je, nažalost, imala najveću i “najgoru” političku emigraciju od svih jugoslavenskih naroda. Te su emigrantske organizacije sada postale agresivnije i opasnije iz niza razloga. Neke od njih prihvatile su suptilniju strategiju i počele se pretvarati da prihvaćaju mnoge aspekte socijalističkog poretka u Jugoslaviji. Druge su se oslanjale na upravo obnovljeni interes nekih od njihovih “stranih sponzora i stranih agentura” za mogućnost da se Jugoslavija raspadne i da se u Hrvatskoj regrutiraju nove generacije, pri čemu bi posebnu ulogu imao povećan broj Hrvata koji su napuštali Jugoslaviju u potrazi za privremenim poslom u Zapadnoj Europi. Aktivnosti tih emigrantskih organizacija, tvrdilo se, treba pažljivo motriti, a institucije kao što su Matica hrvatska treba upozoriti na naizgled bezopasne pokušaje uspostavljanja kulturnih kontakata s njima.

Unitarizam je opasniji od nacionalizma i zbog toga što je zadržao “materijalnu bazu” u još uvijek održanim instrumentima središnje ekonomske vlasti, među ostalim i u deviznom sustavu koji je i dalje koncentriran u jednom mjestu (Beogradu), u ekonomskoj moći naslijeđenoj iz starog ekonomskog sustava (tj. “određenih vanjskotrgovačkih tvrtki”) te u investicijskom i bankovnom sustavu. Dakle, zaključivali su, bitka za reforme zapravo je isto što i bitka protiv unitarizma i bitka za stvarnu nacionalnu slobodu i razvoj.

Hrvatska je partija već i ranije shvaćala da postoji ta unitaristička prijetnja, no sve dotad se protiv nje borila na mjestu gdje je nastajala i gdje je imala moć, nastojeći reducirati utjecaj njenih ekonomskih i društvenih korijena u saveznom centru. U budućnosti, partija mora polagati veću pažnju na “unitarističke koncepcije” u njoj samoj. Unitariste se može prepoznati, između ostalog, i po njihovu nepovjerenju prema nacionalnim osjećajima, po tendenciji da sa sumnjičavošću tretiraju svako spominjanje riječi “Hrvat” i “Hrvatska” te po preuveličavanju značaja prošlosti i opasnosti za druge, naročito za Srbe u Hrvatskoj. Oni također žele “pretvoriti one koji sebe nazivaju ‘Jugoslavenima’ u smislu državljanstva i pripadnosti socijalističkoj samoupravnoj zajednici, u ‘Jugoslavene’ kao nadnacionalnu kategoriju onih koji ne poštuju jednakost naroda i slobodno izražavanje nacionalnih osjećaja – što je neprihvatljivo”.

Konačno, jedan od Žankovih “grijeha” bilo je i to što njegov širok napad na sve i svakoga za koga je smatrao da “miriše na nacionalizam” nije doprinio naporima hrvatske partije da mobilizira širok spektar masa i da proširi bazu podrške svojoj politici. Da bi se to postiglo, nije se smjelo “diskvalificirati ljude koji ne govore uvijek baš onako kako mi mislimo da bi trebali govoriti”. Deseta se sjednica, na drugoj strani, pokazala uspješnom i zbog toga što je “mobilizirala i omogućila da mobiliziramo i komuniste i nekomuniste, da gradimo mostove i otvorimo dijalog bez

ikakvog kompromisa prema bilo kome”. Stari je sistem bio slomljen: došla je nova generacija. Deseta je sjednica otvorila vrata toj novoj generaciji, omladini i masama, time što je jasno zaključila da “stare analize ostarjelih glava nisu više valjane, i nove mjere su potrebne za nove odnose”. U tom se kontekstu svaka manifestacija nacionalizma više nije mjerila starim mjerilima, nego se ustvrdilo da je u novoj i kompleksnijoj situaciji “bilo ljudi koji idu od crnog prema bijelom, i obratno, ponekad u smjeru nacionalizma, a ponekad u konstruktivnom smjeru”.

U međuvremenu, kao da se htjelo naglasiti kontrast između modernog, otvorenog, tolerantnog hrvatskog socijalizma i dogmatske varijante koja se mogla pronaći istočnije od njega, nekoliko je govornika istaklo da osuđuju Žankove političke aktivnosti i učinke tih aktivnosti, ali ne nužno i njegove dobre namjere i njega kao osobu. Miko Tripalo osobno je izgovorio *epitaf* Žankovoj političkoj karijeri, kojeg će se vjerojatno i sam sjetiti 23 mjeseca kasnije: “Ja i dalje mislim da će drug Žanko uvidjeti da je pogriješio, da je možda podržao akcije onih snaga koje sigurno imaju manje časne namjere od onoga što je drug Žanko ikada mogao zamisliti. Ali, naivnost u politici nije vrlina, nego mana”.¹¹

Bakarić predlaže...

Iako je teško pronaći dokaze za to u dostupnim dokumentima, nije moguće naći nijednog informiranog promatrača jugoslavenske i hrvatske političke scene koji ne bi bio uvjeren da je deseta sjednica osmišljena i održana na inicijativu Vladimira Bakarića, koji ju je zamislio kao dio svog majstorskog strateškog plana. Ona je bila zamišljena u plodnoj, ali drugima često nejasnoj političkoj glavi tog velikana i veterana hrvatske politike. Bakarić je oduvijek bio i ostao enigmatičan, čak i svojim najbližim suradnicima iz predratnih dana ilegalnog partijskog djelovanja.¹² Taj kvazibolesnik, koji se često povlačio u svoj ljetnikovac na Hvaru – zbog bolesti ili kako bi razmišljao – čovjek koji je znao kako sačuvati svoju ograničenu energiju, bio je neprikosnoveni gospodar Hrvatske od kraja rata pa sve do 1969, kad je postao član novog svejugoslavenskog partijskog Izvršnog biroa i kad ga se zbog toga manje viđalo u Zagrebu, u kojem je ostavio svoje vjerne učenike. Teško je reći što

¹¹ Vidjeti “*X sjednica (Vjesnik)*”. Većina “podtema” koje su ovdje sažete dotaknuta je u tipično dugom uvodnom govoru Savke Dabčević-Kučar. Vidjeti, također, i intervencije Mirka Božića, Bakarića, Tripala, Pirkera i Srećka Bijelića – od kojih su svi, osim Bakarića, bili među onima koji su odstranjeni nakon Karađorđeva.

¹² Jedan od njih rekao mi je u nedavnom razgovoru da je dva člana stare partijske garde upoznao u svojoj ranoj mladosti, ali da ih nikada nije stvarno uspio upoznati: Bakarića i Koču Popovića. Obojica su, upravo kao i moj sugovornik, bili komunistički sinovi iz bogatih i utjecajnih predratnih buržoaskih obitelji: Popovićev otac bio je beogradski milijunaš, a Bakarićev hrvatski sudac umjereno lijevih političkih stavova.

se stvarno događalo u njegovoj glavi, ali on je bio nedvojbeno najsposobniji političar, osim samog Tita, kojeg je Hrvatska stvorila u cijelom ovom stoljeću. U svakom ključnom trenutku povijesti poslijeratne Jugoslavije on je svojom velikom političkom težinom uvijek podržavao pragmatičnu i liberalnu stranu.

U ovom slučaju, Bakarićev je plan bio da ostavi vremenu da samo riješi pitanje blokade u partijskom i državnom centru i da samo riješi “stagnaciju” u ekonomiji i samoupravljanju, za koje je vjerovao da su glavni razlog povećanog nacionalizma i neocentralizma. Centar je bio neaktivan zato što je postojala blokada izazvana međurepubličkim razlikama oko temeljnih interesa koje se nije moglo uskladiti. Republička partija i vlada nisu bile time toliko pogođene, ali su i njima trebali određeni ekonomski instrumenti (“materijalna sredstva”) da bi djelovale na svom području. Također, trebala im je legitimnost za takvo djelovanje, kao i jedinstvo kadrova i jedinstvo uvjerenja. Tako “naoružana” i pod progresivnim vodstvom koje je Bakarić istrenirao, Hrvatska je mogla biti primjer ostalima u federaciji u razvijanju uspješnog, modernog i demokratskog socijalizma. U tu svrhu trebalo je osigurati instrumente, mobilizirati podršku i ujediniti vodstvo, i to sve na republičkoj razini. Ono što je u toj strategiji bila novost, to je da se prvi put odustalo od namjere da se sistem reformira na saveznoj razini: moderni socijalizam, vjerovalo se, mogao se izgraditi u jednoj republici.

Ako je to doista bila namjera, onda su se pojavile sljedeće četiri slabosti u toj strategiji:

1. Po svojoj prirodi, ta je strategija u hrvatskom kontekstu svakako morala privući hrvatske nacionaliste, koji su nudili pomoć pri njenoj realizaciji. Oni su, međutim, s komunističke pozicije gledano, bili opasan saveznik. Bakarić je vidio tu opasnost, ali ju je ignorirao (kao što smo vidjeli) tvrdeći da su nacionalisti razjedinjeni, neorganizirani i da nemaju nikakav pozitivan program. Kasniji događaji pokazali su da je pogriješio.
2. Budući da je u percepciji mnogih Hrvata već postojala nacionalna svijest i kvaziparanoično uvjerenje da je Hrvatska tisuću godina bila u podređenom položaju i da je bila država nekih drugih, a ne Hrvata, bilo je lakše mobilizirati političku svijest Hrvata na nacionalnoj platformi nego na bilo kojoj drugoj. Istodobno, godine i godine naizgled prazne retorike o samoupravljanju smanjile su broj onih Jugoslavena koji su strastveno vjerovali u njenu izvedivost na minimalan, osim možda – paradoksalno – u samom vrhu političke elite. To je značilo i da je bilo teško mobilizirati ljude za alternativnu strategiju koja bi se temeljila ne na naciji, nego na “klasi” i “samoupravljanju”.
3. Povećavanjem moći i uloge republičkih aparata te proglašavanjem republičkih lidera nezamjenjivim posrednicima u obrani klasnih i nacionalnih interesa ova je strategija bila fundamentalno “antisamoupravna”, ako već

ne u zamisli, a onda u stvarnoj namjeri. To je vjerojatno zabrinjavalo Bakarića, iako je gotovo nemoguće reći za bilo kojeg jugoslavenskog komunističkog vođu da li je ciničan kad se zaklinje u mogućnost ostvarivanja univerzalnog samoupravljanja bez političkih posrednika. Međutim, ovaj dio strategije nije ostao neprimijećen od jednog značajnog društvenog sloja koji je – uz samo republičko vodstvo – imao namjeru profitirati od njega. Menadžeri i drugi članovi nove hrvatske “srednje klase” (što nije baš najbolji termin zbog njegove emotivne konotacije, pa ga ovdje upotrebljavamo samo *faute de mieux* kao sociološku oznaku bez normativnih implikacija) nisu simpatizirali beogradski centralizam i sve ono što je on simbolizirao. No bili su podjednako skeptični prema ideji da bi se samoupravna teorija trebala reinterpretirati na način da se ukinu svi posrednici. Njihovo cjelokupno iskustvo i logika vlastite pozicije u društvu upozoravali su ih jasno i glasno da bi takav sistem bio u najmanju ruku neefikasan, ako već ne i apsurdno neizvediv. Instinkt i povijesno iskustvo sugerirali su im da bi najbolja obrana pred takvim izazovima moglo biti snažno političko vodstvo koje poštuje i podržava njihovu ulogu, a istodobno ima iza sebe legitimaciju mase, ili čak može generirati njen entuzijazam.

4. Da bi izbjeglo kompromitirajuća savezništva s nacionalistima, da bi se oduprlo zavodljivim pozivima prema lakoj popularnosti i da ne bi postalo instrument i jamac vlasti “tehnokracije” i srednje klase, političko je vodstvo moralo imati visok stupanj političke vještine, intelekta, hladnokrvnosti, ideološke uvjerenosti i konzistentnosti. To se naročito odnosilo na vodstvo koje se od početka suočavalo s pokušajima ometanja i s potrebom da pronade saveznike u svojoj borbi za promociju hrvatskih pogleda na odnose moći i nadležnosti u federaciji, kao i na budućnost ekonomskih reformi kojima su se snažno odupirali u Beogradu i drugdje. Trijumvirat na čelu hrvatske partije i njegovi prijatelji bili su uvjereni da oni imaju takve vještine i sposobnosti, i to u mjeri većoj nego što je dovoljno. No mjeseci koji su slijedili pokazali su da nije bilo tako.¹³

... ali Trijumvirat odlučuje

Kad je počela 1971. godina, dakle – dvanaest mjeseci nakon desete sjednice, Tripalo, Dabčević-Kučar i njihov tim imali su iza sebe određene uspjehe i neuspjehe. Zaključili su da su na pravom putu i već su jasno definirali svoje prijatelje i neprijatelje.

¹³ Njihovi govori i ponašanje na desetoj sjednici i sljedećih osamnaest mjeseci pokazali su samopouzdanje, optimizam i sigurnost, koji ne ostavljaju nimalo prostora za sumnje o tome da su doista tako i mislili.

Hrvatska je bila u zanosu “nacionalne euforije” (ta je fraza postala jedna od omiljenih tadašnjem vodstvu), i to u mjeri koja nije imala presedana od samog osnivanja Jugoslavije kao države. Partijsko vodstvo, a naročito Savka i Tripalo, uživali su visoku popularnost masa i moglo ih se legitimno uspoređivati s popularnošću jednog Aleksandra Dubčeka za vrijeme Čehoslovačkog proljeća 1968. Kao i Dubčeku, ta im je popularnost dala krila da povećaju samopouzdanje, ali su isto tako uskoro postali, barem jednim dijelom, zatočenici tih probuđenih emocija koje su probudili kod masa.

Reorganizacija saveznih institucija i smanjenje ovlasti federacije nastavili su se u pravcu koji je predlagao Zagreb. Tri mjeseca nakon desete sjednice, u travnju 1970. jugoslavensko partijsko predsjedništvo prihvatilo je rezoluciju kojom je priznalo “suverenost” republika i pokrajina i definiralo Jugoslaviju kao “institucionalizirani sporazum i oblik suradnje među republikama”. Zaključeno je da ovlasti federacije treba ograničiti na vanjsku politiku, obranu i instrumente koji su nužni kao jamstvo za jedinstveno tržište, ekonomski sistem i etničku jednakopravnost. Savezna administracija i armija trebale bi konzistentnije primijeniti načelo “etničkog ključa” (tj. dosljedne proporcionalnosti pri zastupljenosti svih naroda i narodnosti) u kadrovskoj politici. Imenovana su i povjerenstva koja će nadgledati provedbu zaključaka te rezolucije.¹⁴

U rujnu je predsjednik Tito iskoristio prigodu susreta s hrvatskim partijskim vodstvom u Zagrebu kako bi predložio stvaranje kolektivnog državnog Predsjedništva u kojem bi svaka republika bila ravnopravno zastupljena i koje bi ga zamijenilo kao šefa države. Potreba za donošenjem ustavnog amandmana kojim bi taj prijedlog bio implementiran otvorila je vrata i drugim institucionalnim promjenama, kao i široj raspravi o prirodi i strukturi federacije. Usljedila je dugotrajna i žustra rasprava među republičkim vodstvima i članovima ustavnog povjerenstva koje je imenovano tom prilikom. Rješenje je postignuto tek kad se ustavno povjerenstvo “zatvorilo” i povuklo na otočje Brioni, Titovo omiljeno ljetovalište – i to rješenje je bilo blizu hrvatskim maksimalnim zahtjevima. Dvadeset i jedan amandman na savezni ustav koji je komisija predložila za javnu raspravu u ožujku zahtijevao je vrlo značajan dodatni premještaj moći s federacije na republike i pokrajine. Za odluke koje su ostale u saveznoj nadležnosti tražila se jednoglasnost pri odlučivanju. Iako su “jedinstvo tržišta” i stvaranje pretpostavki za postojanje jedinstvenog ekonomskog sustava i dalje bili u nadležnosti federacije, najveći dio poreznih kompetencija i odluka prebačen je u nadležnost republika i pokrajina, koje će od tada nadalje imati primarnu odgovornost za ekonomsko planiranje i njegovu provedbu – što je

¹⁴ Vidjeti: Slobodan Stanković: “Analysis of the Yugoslav Party Presidium Meeting”, *RFE Research Communist Area*, 27. travnja 1970.

bio glavni hrvatski zahtjev. Republička i pokrajinska ravnopravnost (paritet), kao i “etnički ključ” postat će osnova za formiranje ne samo novog kolektivnog saveznog Predsjedništva nego i najvećeg broja drugih važnih saveznih organa i institucija, uključujući i Savezno izvršno vijeće (kabinet), najmoćniji dom parlamenta (Dom naroda, koji je već bio konstituiran na tom načelu) i kadrovske službe ministarstva. Teritorijalna milicija bila je pod republičkom nadležnošću, temeljem Zakona o obrani iz 1969. koji je sad dobio ustavno odobrenje. “Suverenost” kao osobina republika sad je potvrđena, a njima samima ostavljena je mogućnost da definiraju temelj i detalje te suverenosti u vlastitim ustavima.¹⁵

Mnogi izvanjski promatrači u tim su promjenama vidjeli *de facto* pretvaranje Jugoslavije u konfederaciju. Hrvatski političari, kao što su Tripalo i Savka Dabčević-Kučar, otvoreno su aludirali u svojim javnim govorima da zaslužuju da im se prizna lavovski dio zasluga za te odluke te da su bili prisiljeni učiniti samo nekoliko manjih kompromisa.¹⁶

U ekonomskoj sferi, na drugoj strani, hrvatsko vodstvo, međutim, nije uspjelo nametnuti svoje poglede na područjima za koja je smatralo da su od vitalnog nacionalnog interesa, kao što su reforma bankarskog i deviznog sustava, status bogatih beogradskih vanjskotrgovinskih tvrtki, redistribucija bivše savezne imovine i potraživanja, kao i sudbina saveznih poticaja koji su davani iz poslijereformističke pričuve koju se nazivalo “izvan-proračunskom bilancom”. Na tom su području učinili jednu veliku taktičku grešku, barem tako izgleda iz sadašnje perspektive. Ta ih je greška vrlo skupo stajala i imala je dugotrajne i teške posljedice. Počeli su pritiskati na svakoj od tih pojedinih tema, i to s takvom beskompromisnom upornošću da je svima izgledalo kako ne žele ni razgovarati o svojim zahtjevima, nego očekuju da budu prihvaćeni u cijelosti.

Nekoliko je sigurnih ili vjerojatnih razloga za takav stav. Ta pitanja uključivala su bitne ekonomske instrumente bez kojih bi cilj – potpuna i stvarna hrvatska politička i ekonomska autonomija – bio neostvariv. Bez njih bi transfer odgovornosti za ekonomsko planiranje i kontrolu sa saveznog na republičku razinu, što je bilo prihvaćeno ustavnim amandmanima, ostao samo mrtvo slovo na papiru, bez ikakva značenja. Dakle, ne bi bilo nikakvih odgovarajućih jamstava da razvijeni sjever, uključujući Hrvatsku, više neće biti “eksploatiran” od strane po broju stanovnika

¹⁵ Vidjeti: Rusinow: “The Price of Pluralism”, “The Latest Change (1971) in the Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, *Yugoslav Survey* 12, No. 4 (studenj 1971); i R. V. Burks: “The National Problem and the Future of Yugoslavia” (Santa Monica, CA: Rand Corp., 1971), 32-38. U nekim saveznom institucijama etnički se ključ već dugo primjenjivao u stvarnosti. Amandmani su dali ustavno jamstvo da će se s time nastaviti i da će biti prošireno na sve organe.

¹⁶ Vidjeti npr. Tripalov važan govor u Dubrovniku 26. veljače 1971.

većeg, nerazvijenog juga, čak i ako dođe do istinske parlamentarne demokracije nakon Titova odlaska.

Povrh toga, razumno je pretpostaviti da je opijenost serijom konstantnih pobjeda u nedavnim bitkama doprinijela samopouzdanju hrvatskog vodstva. Od posebne je važnosti to što je ono sad prvi put postalo zapravo “zarobljenik vlastitog uspjeha” u mobiliziranju entuzijazma masa, i to na nacionalnoj platformi i uz podršku nacionalističkih snaga, kojima je omogućilo da kritiziraju te čak i politički pritišću iako su bile izvan kontrole partijske mreže dopuštenih organizacija. Što su više govorili da njihova pozicija predstavlja vitalne hrvatske nacionalne interese, to su manje bili u mogućnosti – ili su osjećali da su u mogućnosti – prihvaćati kompromise upravo na tim istim pitanjima.

Jedna značajna posljedica takve politike bila je – gubitak saveznika izvan Hrvatske. Slovenska i makedonska podrška bile su naročito važne u svakoj bici s Beogradom još od reformi iz 1965. i pada Rankovića. Već neko vrijeme Slovenci su izgledali kao najuporniji decentralisti, a 1969. izazvali su priličan skandal i malu krizu time što su javno i glasno protestirali protiv savezne odluke o raspodjeli kredita Svjetske banke kojim bi se izgradila prva jugoslavenska autocesta. No nakon toga su se zaustavili jer su ih uzburile implikacije tendencija koje su vodile prema ekonomskoj autarkiji republika. Slovenija je bila industrijalizirana republika koja je snažno ovisila o neograničenom pristupu tržištima i sirovinama u manje razvijenim područjima. Zbog toga ju je uznemiravala ideja radikalne decentralizacije koju su zagovarali nacionalistički podržavatelji hrvatskog vodstva, a čija bi posljedica mogla biti ili jačanje separatizma ili centralistička reakcija. Slovenci, a s njima i Makedonci, dva naroda koja se nalaze na vanjskim granicama Jugoslavije, bili su historijski više od Hrvata skloni političkom i ekonomskom jedinstvu Jugoslavije jer im je ono omogućavalo ekonomski razvoj i štitilo ih od ljubomornih susjeda koji su u prošlosti i sadašnjosti izražavali razne iredentističke zahtjeve prema njihovu teritoriju. Za razliku od toga Hrvati, kojih je bilo više i koji imaju specifičnu povijest, često su aludirali da oni mogu preživjeti i sami za sebe ako tako odluče. Relativno zadovoljni zbog postignutog stupnja decentralizacije i uznemireni zbog implikacija hrvatske politike, slovenski i makedonski političari bili su spremniji nagoditi se i prihvatiti kompromise kako bi se omogućio sporazum kojim bi se savezni mehanizam ponovno osposobio za efikasno djelovanje. Sve je češće, zato, hrvatska delegacija nailazila na izolaciju i ostajala usamljena u međurepubličkim pregovorima.

Ta je izolacija pogodila hrvatsko vodstvo i njegovu strategiju na najmanje tri načina. Ojačala ga je u uvjerenju da mora tražiti vrlo čvrste institucionalne garancije, uključujući i pravo veta, da bi se republike zaštitile od nadglasavanja u federaciji. To je gledište naglašavano u javnoj raspravi o amandmanima iz 1971. godine. Drugo, povećala je relativnu važnost javne podrške koju su uživali u Hrvatskoj

i učinila ih sve više ovisnima o njenom održanju i o jedinstvu: o “homogenizaciji Hrvatske”. To je impliciralo mobilizaciju nekomunista, kao i pokušaje pridobivanja ili – ako to ne bi uspjelo: ušutkivanja – sumnjivih ili onih koji su se odupirali takvoj politici unutar same hrvatske partije. Ta je praksa sad postala značajnija nego ikad ranije. Treće, “unutrašnja logika” izolacije i oslanjanja na masovnu podršku svih Hrvata naglašavala je ulogu hrvatskih vođa prije svega kao nacionalnih, a tek sekundarno kao komunističkih ili “klasnih” vođa. To je imalo posljedice za njihov politički stil, a također – kao što se može i pretpostaviti – i za njihovu samopercepciju.

Završna posljedica te politike pojavila se tek sredinom 1971, tj. nakon usvajanja 21 amandmana na savezni ustav. Ti su amandmani, kao što smo vidjeli, stvorili instrumente i procedure za rješavanje međurepubličkih sporova pregovorima. Izolacija Hrvata na tom nizu spornih pitanja značila je da je bilo vrlo malo vjerojatno da će hrvatski pogledi prevladati u tim pregovorima i, prema tome, upućivalo ih se na prihvaćanje kompromisa, koji su za političko vodstvo u Zagrebu, s obzirom na njihovu domaću strategiju, bili sve manje mogući. U očekivanju dugotrajne blokade i političke nemogućnosti prihvaćanja kompromisa, počeli su razmišljati o ohrabri vanju – ili barem odobravanju – određenih izvanustavnih pritisaka unutar Hrvatske kojima bi se ojačala hrvatska pozicija u federaciji.

“Jasna granica razgraničenja”, koju su Savka i ostali povukli na desetoj sjednici između progresivnog, nacionalno svjesnog hrvatskog komunizma i hrvatskog nacionalizma, time je počinjala nestajati. Njihove je platforme bilo sve teže razlikovati u praksi, ako ne u ideologiji. Temeljeći svoje otvaranje prema masama na tvrdnji da oni zapravo učinkovito brane hrvatske nacionalne interese (koje su izjednačavali, naravno, s općejugoslavenskim interesima radničke klase, što je postalo neuvjerljivo nakon što su izgubili saveznike u drugim republikama), hrvatski su partijski vođe sebe učinili ranjivima na nacionalističko driblanje, kao i na optužbe da nisu dovoljno odlučni ili uspješni u definiranju ili obrani tih interesa. Odgovarajući na te prigovore retorički i u praksi, oni su sebe same smjestili u čudnu poziciju. U stvarnosti su, iako bez namjere, zapravo legitimirali hrvatski nacionalizam kao kompetitora u borbi za vodstvo nad “nacionalnim pokretom”, koji su sami izazvali. Taj nacionalni pokret sad je postao središnji element njihove legitimnosti i pregovaračke snage. Mogli su ga zadržati na svojoj strani samo tako što će pobijediti nacionaliste na njihovu vlastitom terenu.

Hrvatska “nacionalna euforija”, koja se mazohistički hranila na izolaciji, a dobivala snagu i na pobjedama i na porazima jednog političkog vodstva koje se percipiralo kao branitelj nacionalnih interesa, nastavila je povećavati oduševljenje, ali i očekivanja. Nacionalno pitanje, koje je uvijek bilo u najmanju ruku druga najpopularnija tema u svim razgovorima s urbanim, politiziranim Hrvatima, sad je bez

ikakva izuzetka postalo prva i opsesivna tema, bilo u obliku upozoravanja na neke povijesne i aktualne nepravde, ili u obliku visokih nada za budućnost, ili kao pohvala dostignućima, ili kao kritika neuspjeha tadašnjeg vodstva. Promjena je bila atmosferska i teško ju je bilo opisati: došlo je do višekratnog povećanja intenziteta, proširenja širine kataloga stvarnih ili navodnih nepravdi i volje da se o tim nepravdama stalno priča. Odjednom su svi znali sve detalje o svim vrstama eksploatacije koju su počinili Srbi koji su bili direktori hrvatskih tvrtki, zapovjednici raznih vojnih jedinica u Hrvatskoj, ili su jednostavno radili u hrvatskim tvornicama, na hrvatskim željeznicama, ili su bili policajci u Zagrebu...

Pojavio se “višak nacionalizma”. On se manifestirao na razne načine: od ponoćnih uništavanja oglasa na ćirilici od strane grupa mladića koji su oko ruke nosili trake na kojima je bila šahovnica pa do protestnih skupova na kojima se pojavila hrvatska zastava bez obvezne crvene zvijezde na sredini; od ozbiljnih nemira nakon nogometne pobjede nad nekim srpskim timom do seoske tučnjave u nekom etnički miješanom području. Većina takvih incidenata bila je trivijalna, ali to je bilo dovoljno da potpali emocije ljudi koji su prije trideset godina prošli kroz građanski rat i pokušali provesti genocid jedni nad drugima.

Reakcija hrvatske vlade i partijskog vodstva također je nešto govorila: ti su “ekscesi” verbalno osuđivani, ali – uz nekoliko iznimaka – nisu se poduzimale nikakve daljnje mjere, a u nekoliko su slučajeva lokalni, pa i republički funkcionari izrazili razumijevanje za motive i namjere počinitelja. Najviše vodstvo, u skladu s gledištima izraženim na desetoj sjednici, poručivalo je da su incidenti te vrste za osudu, ali da se radi i o razumljivo “marginalnim” pojavama koje prate svaku tešku političku i društvenu tranziciju. Njihov značaj ne treba uvećavati ili koristiti kao izgovor da se pažnja skrene s bitke za amandmane, za reformu i za opravdane hrvatske zahtjeve za promjene bankovnog i deviznog sustava... Niti bi ih trebalo koristiti kao izgovor za ponovno uvođenje “čvrste ruke” i njenih metoda. Upravo kao što je to bilo i s nacionalnom euforijom, i te se “ekscese” htjelo prikazati kao dokaz masovne podrške, pomalo promašene u svom obliku, ali koju narod daje “ispravnoj liniji partije, utemeljenoj na desetoj sjednici”. Oni su također bili korisni u pregovorima s Beogradom, kao podsjećanje da bi hrvatski nacionalizam doista mogao izmaći kontroli i postati prijatnija ako se ne prihvate zahtjevi hrvatskog partijskog vodstva. Zato je bilo potrebno da se udovolji hrvatskim komunistima. No na toj točki i na tom pitanju hrvatsko se vodstvo podijelilo.

S engleskoga preveo
Dejan Jović

Dennison Rusinow

FACILIS DECENSUS AVERNO

Summary

The text provides an overview and evaluation of the strategy and tactics of Croatian politics in the late 1960s and early 1970s. The analysis focuses on the historical Tenth Session of CK SKH (Central Committee of the League of Communists of Croatia) held in 1970, which defined Croatian politics with regard to economic and social reform, as well as to centralist unitarism and Croatian nationalism. The Tenth Session was conceived and held on the initiative of Vladimir Bakarić, a great figure and a veteran of Croatian politics, who was the uncontested master of Croatia from the end of the war to 1969. With the fall of Ranković (1966), the symbol of “neo-Stalinist centralism, bureaucratism and Great-Serbian hegemonism”, one of the principal obstacles to modernization and democratization of Yugoslav communism was removed. The finest advocates of economic and political liberalization of the regime, of decentralization and of a stronger position of the republics were Bakarić and his disciples, an intelligent and well-educated generation of communists (Tripalo, Dabčević-Kučar, Pirker). They are the ones who would eventually become symbols of the struggle against the Party’s dogmatic conservatism and Stalinist voluntarism. The author puts forward a series of elements which make it possible to understand how the political career of this generation of dynamic and popular politicians, recognized and successful representatives of socialist democracy and national equality, came to a tragic end marked by accusations of flirting with chauvinism, of using “neo-Stalinist” methods against opponents and colleagues, and of attempting to establish a quasi-fascist state, in which the dictatorial rule of the clique of (former?) communists and nationalists, in alliance with the new middle class of managers and “technocrats”, would be masked by socialist rhetoric and pseudo-mobilization of the masses deluded by nationalism into believing that members of some other nation are to blame for all problems.

Keywords: Croatian strategy, unitarism, nationalism, Tenth Session of CK SKH, Bakarić, triumvirate